

ADALÉKOK A TÖRTÉNETI VÁROSKÖZPONTOK TÉMÁJÁHOZ EGER PÉLDÁJÁN

REFLECTIONS ON THE SUBJECT OF HISTORIC CITY CENTRES — EXAMPLE EGER

SZERZŐ/BY:
KÖRMENDY IMRE

Eger az első magyar város, ahol a városmegújítás nemcsak egyes épületeket érintett a '60-as évek második felétől, hanem egész tömböket is: közös belső zöldfelületeket alakítottak ki, közösségi létesítményeket hoztak létre, új közterekkel gazdagították a Belvárost.¹ Élen járt a város abban is, hogy a '80-as évek elején olyan gyalogosövezetet alakított ki a központban, ami nem egy-egy utcát vagy teret tett gyalogoselsőbbségűvé, hanem utcák és terek egész hálózatát.²

Az elmúlt években sorra került a korábbi elképzelések felülvizsgálata,³ s jelenleg zajlik a történelmi központ „funkcióbővítő fejlesztése”, rekonstrukciója. 2012 őszétől 25 fejlesztési elemről álló akció zajlik a megyeszékhelyen. A piac mellett parkolóház épült, megújult a Dobó tér és számos más közterület, a patak medrében kerékpárút készült. Középületek újultak meg: van, amelyiknek a homlokzata, van, aminek részleges felújítása történt meg.

Aktuális tehát, hogy foglalkozzunk mindennek a hátterével, magával a törté-

neti városmaggal, a település középkori eredetű magjával. A történelmet nem ajánlatos átírni, de az emlékek értékelése időről időre újra szükségessé válik egyrészt az újabb kutatások tükrében, másrészt a szemléletünk változásában.

Történelmi értékeink felfedezésének és értékelésének is megvan a maga története. Az egyedi, különleges épületekre és épületegyüttesekre fordított figyelem fokozatosan a befoglaló „keretre” is kiterjedt, s az előző századfordulón az utcák-terek művészete felfedezése is megtörtént.⁴ Várostörténelmi értékeink felfedezése, értékelése és megőrzése szempontjából is jelentős változást eredményezett a „Nagy Háború” elvesztése, mert az ország területének kétharmadával együtt határainkon kívülre kerültek a nagy múltú, a török uralmát el nem szenvedett városaink. A Fővárosi Statisztikai Hivatal által kiadott Városi Szemlében megjelent írásában a városrendezés és a közművesítés összefüggéseiről is szóló mű szerzője „siratja” a városi kultúrával rendelkező, elvesztett településein-

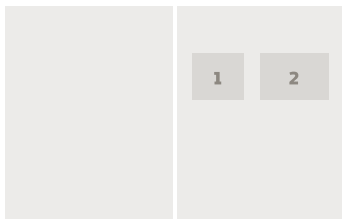
1 Körmendy Imre: *Rekonstrukció, rehabilitáció Egerben, Városépítés, 19. évf. 3. sz., 1982. és Thoma Ernőke - Dely György: Eger történelmi városközpontjának rehabilitációja, Tömb-rehabilitáció - Elképzelések és tartósságuk, Tusnád, 2005.*

2 Mezey András - Körmendy Imre: *Gyalogosövezetek történelmi belvárosokban Eger példáján. Településfejlesztés, 2. évf./1. sz. 1982. 92-95. p.*

3 Erre utal Thoma - Dely idézett tusnádi előadásának a címe is.

4 Vö.: Camillo Sitte: *Der Stadtebau seinen künstlerischen Grundsätzen, Wien, Carl Graesser, 1889; Palóczy Antal: Budapest főváros alaki rendezéséről, Bp. 1892.; Palóczy Antal: A városépítő művészetről, Művészet 3. sz./1903.*

5 Berzenczey Domokos: *Városrendezés, Városi Szemle 1933/2., XIX. évf. 2. sz. 924.p*

1. ábra/fig.:

Milánó térképe a XVI. századi új, spanyol építésű erődítések után. A terület egy része a máig beépítetlen közpark, tömbbelső, intézménykert (sötétebb zölddel jelölve). A térképen világosabb zöld jelöli azokat a

területeket, amelyek a fal elkészülte után – a térképezéskor – beépítetlenek voltak, de mára benőtték ezeket a beépítés. (Milano, Archivio de Stato; Fernand Braudel id. mű 509. lapján) / Map of Milan from 16th century, after the new

Spanish building operations, fortifications. A part of the area is still a public open space, interior court, garden of institutions (marked with darker green). On the map those areas are marked with light green, wehre after the completion of the wall,

the time of mapping, were open, but now are built in. (Milano, Archivio de Stato; Fernand Braudel op.cit. p. 509) **2. ábra/fig.:** Milánó térképe 1722-ből. A fal felépítése után egy évszázaddal még mindig beépítetlen a falakon belüli terület /

Map of Milan, 1722. One century after wall construction there is still open land within the walls (FORRÁS/SOURCE: [HTTP://WWW.STORIADIMILANO.IT/CITTA/MAPPE/STOOP0.JPG](http://www.storiadimilano.it/citta/mappe/stoopo.jpg))

Eger was the first city in Hungary, where, from the second half of 1960's urban renewal was not limited to single buildings or groups of buildings, but extended to whole building blocks.¹ In the downtown area interior public open spaces and public facilities were developed and new public squares were established. The city was also vanguard in the establishment of pedestrian zones comprising more than a single street or square, but a whole network of streets and squares.²

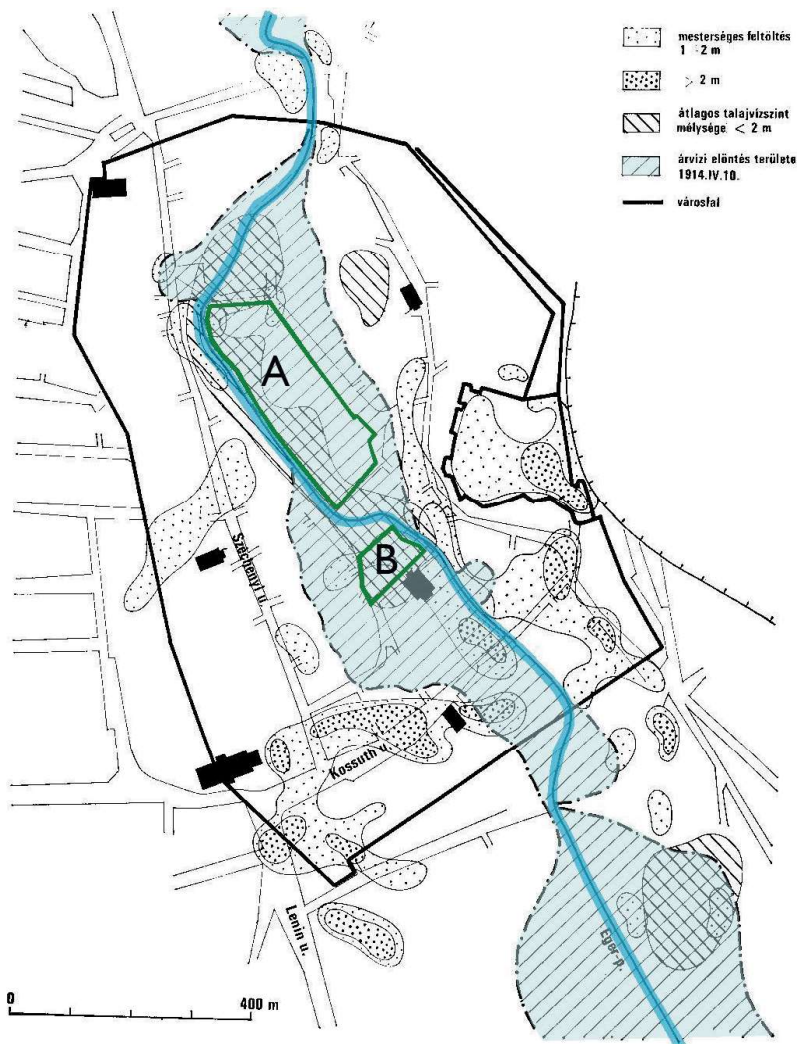
Recently the review of the earlier concepts came on the agenda.³ The renewal of the historic centre with "functional enlargement" is currently under way. Since the autumn of 2012 an action containing 25 elements is in progress. The parking garage next to the market is completed, so is the renewal of Dobó square and several other public spaces, and there is a new cycle way by the rivulet. Several public buildings have been restored, sometimes partially, in other cases restricted to the building front.

It is therefore worth thinking about the background of this initiative, and dealing with the historic urban core of medieval origin. History should not be modified, but from time to time it is necessary to reevaluate the heritage, to consider the new results of research and to adapt to the changes of concepts.

The discovery and evaluation of our historic heritage have their own history. The original focus on special, unique buildings and ensembles was gradually extended to the "containing" frame, and at the beginning of the previous century the art of streets and squares was also discovered.⁴ For the discovery, assessment and protection of our urban historic heritage the loss of the "Great War" led to significant changes, because our significant historic cities which had avoided the Ottoman rule have now become part of other countries. In the journal entitled Urban Review (Városi Szemle) published by the Statistical Office of the Capital the author of the article on the relations of physical

- 1** Imre Körmendy: *Rekonstrukció, rehabilitáció Egerben (Reconstruction, rehabilitation in Eger)*, Városerőltetés, 19.vol. 3. No., 1982 and Thoma Emőke - Dely György: *Eger történelmi városközpontjának rehabilitációja, Tömb-rehabilitáció - Előképzések és tartósságuk, (Renewal of the historic downtown of Eger, Block rehabilitation - Concepts and their sustainability)* Tusnád, 2005.
- 2** András Mezey - Imre Körmendy: *Gyalogosövezetek történelmi belvárosokban Eger példáján. (Pedestrian zones in historic downtowns, example: Eger) Településfejlesztés, 2. vol./1. no. 1982. 92-95. p.*
- 3** Referred by the title of the presentation by Thoma - Dely
- 4** See in: Camillo Sitte: *Der Städtebau seinen künstlerischen Grundsätzen*, Wien, Carl Graesser, 1889; Palóczy, Antal: *Budapest főváros alaki rendezéséről (Physical ordering of Budapest)*, Bp. 1892.; Palóczy, Antal: *A városépítő művészetéről, (The art of town planning)* Művészet 3. sz./1903.

ket.⁵ Ez a tragédia ébresztette rá az értelmiséget, hogy jobban szemügyre vegye itthoni értékeinket. E folyamat a II. világháború pusztításait követően tovább folytatódott, s sok helyen a romok alól kerültek elő az elfeledett régi épületek, vagy a későbbi korokban átalakított épületek megannyi régebbi részlete.⁶ A háborús és egyéb veszteségek miatt a védett épületek megítélésében is változott a szemlélet: ami korábban nem tűnt pótolhatatlan értékek, az azzá vált.⁷

A TÖRTÉNETI VÁROS ...

A történeti városrészek, elsőként a belvárosok, városmagok, egybefüggő értékterületek védelme Budapesten már az 1914-es építészeti szabályozásban

megjelent: a Várnegyedre külön szabályokat alkottak, ennek '22. évi módosításában, majd '26-os „pótlékában” egyre részletesebb előírásokat fogalmaztak meg, s a '40-es Budapesti Építészeti Szabályzatban tovább bővült a védelmi intézkedések köre, amikor a Várnegyeden kívül az Andrásy útra is speciális szabályokat állapítottak meg.⁸ A következő állomás az '60-as Országos Építészeti Szabályzatban, majd a műemlékvédelemről szóló '67-es rendeletben⁹ az alapvető fogalmak – többek között a műemléki jelentőségű terület – rögzítése, s ezt követően a legértékesebb területek védelem alá helyezése.¹⁰ A legjelentősebb területek összefoglaló értékelése és ismertetése Gerő László: Történelmi városrészek c. könyvében látott napvilágot. E könyvben a szerző 13 városmagot sorol e védelmi kategóriába.¹¹

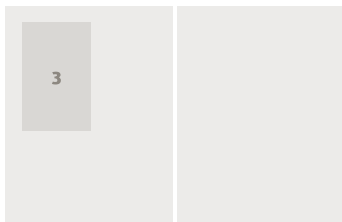
6 Granasztói Pál: Budapest arcultai, Szépirodalmi, Bp, 1980.

7 Pl. a Schulek-lépcső kialakítására és környezetének beépítésére kiírt pályázat szerint a Bp. I. ker. Corvin tér Duna felé eső négy, középkori eredetű, jellemzően barokk kori háza bontásával számoltak; a háborút követően ezek műemléki védettséget kaptak, s bár a Duna felőli kertvégeik beépültek, de a magasabb szomszédos épületek között tovább élnek.

8 Az 1914-es szabályzat 116-120.§-ai, a '22-es módosítás e pontokat érinti, s a 154.§-t, a '26-os pótlékban a 116. § 5, 7 és 8. bekezdése, a '39-es szabályzat 39. - 40. §. a Várra; a 41. § az Andrásy útra. Építészeti szabályzat Budapest székesfőváros területére. Hivatalos kiadás. Budapest, 1940. M. Kir. Áll. Nyomda.

9 1/1967. (I. 31.) ÉM rendelet a műemlékvédelemről.

10 A jogi megfogalmazást és a védelem elrendelését megelőzte az '50-es évek elején végzett, 74 településre kiterjedő városképi vizsgálat.

3. ábra/fig.:

Kleb Béla: A belváros középkori beépítését nehezítő földtani adottságok. A kék vonal a patak, a világoskék felület az árvízzel borított terület, a zöld kontúrok a mai kórház ill. a világi főtér (Dobó tér) /

Béla Kleb: Geological features hindering development in medieval downtown. The blue line is the stream, lightblue surface is the flooded area, green line marks the present hospital i.e. the secular main square (Dobó square)

planning and infrastructure development complains that we have lost our communities of long standing urban culture.⁵ This tragedy was a warning for our professionals to pay more attention to the remaining domestic values. This process continued after the destructions of World War 2. It happened several times that the ancient fragments and details of long forgotten or later refurbished old buildings were found under the ruins.⁶ The losses from the war and other events changed the classification of buildings under protection. What had not been regarded as of irreplaceable value, today it has become so.⁷

HISTORIC TOWN...

The protection of historic parts of cities, downtowns, urban cores was a requirement in Budapest already in 1914. The building code of Budapest contains a section for the Castle District, and there are more detailed rules in the amendments of 1922 and 1926, and more rules were formulated in the Building Code of Budapest, 1940, where the special regulations were extended to the Andrassy Street.⁸ The next stage was in 1960, when, in the National Building Code and later in 1967 in the regulation for historic monuments⁹ fundamental concepts – including the area of historic significance – were laid down, and afterwards the most significant historic areas were rendered under protection.¹⁰ The comprehensive survey and evaluation of the most important areas was published in the book by László Gerő entitled “Historic urban quarters”. In this book the author classifies 13 urban historic cores as areas under protection.¹¹

The professional opinion has undergone several changes since then. For instance, the list of municipalities with valuable urban structure contains 120 cities, towns and villages over and above the 22 towns and cities of monument protection.¹² The authors agree that the Hungarian historic cities are loose, less densely built in than the West European cities (Berzenczey, Gerő, Granasztói, Makkai, Eperjessy). It is so even in Western Hungary, e.g. Sopron, where in the area within the town wall development is more dense, the streets are narrower, all plots are built in, but the building heights, number of stories drop behind the West European cities. The figures for Eger, “the most Hungarian city” (qualification in op.cit. Gerő) are much below the densities of the western and southern European cities. The question “why” is still open, the authors mention the need of further research.

The history of European cities indicates that the density of cities varied in time and space in the south and west too. Fernand Braudel writes for instance: “It often occurs that the wall confines side by side the town a part of plough land and gardens too. This is explained by the need for alimentation in wartimes. This happened in the 11th and 12th century in Castille, where random ramparts were built around groups of villages distant from each other. Enough spaces were left for shepherding the sheep at time of alarm. The same is the rule everywhere, where in fear of siege the ramparts encircle meadows and orchards in Florence for instance, or arable land and orchards and vineyards in Poitiers, where in the 17th century the town wall was still almost as great as in Paris, but the ample

⁵ Berzenczey, Domokos: Városrendezés Town Planning (, Városi Szemle 1933/2., XIXvol. 2. no. 924p

⁶ Granasztói, Pál: Budapest arcualatai (Aspects of Budapest), Szépirodalmi, Bp, 1980.

⁷ For instance, in the tender specification for the development of Schulek steps and the surroundings the demolition of four Baroque houses of medieval origin in Budapest District 1 Corvin square, on the riverside, was considered; after the war these houses were under the protection of monuments, and though the rear parts of their gardens were built up, they still survive between the neighbouring, taller buildings

⁸ The §§ 116-120 of regulation from 1914 and the amendment of 1922 affects these paragraphs and §154, in the supplement of 1926 §116 par. 5,7 and 8, the regulation of 1939 §39-40 for the Castle, §41 for Andrassy street. Building Code of Budapest, Official edition, Budapest 1940.

⁹ 1/1967 (I.31) on the Protection of Monuments

¹⁰ The legal formulation and the enforcement of protection was preceded by a survey of the townscape of 74 towns at the beginning of the 1950's

¹¹ Corvina, 1978. Buda, Eger, Esztergom, Győr, Kőszeg, Pápa, Pécs, Sárospatak, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Vác, Veszprém.

¹² Területrendezési segédlet (Physical planning guidance) 20.vol. (G. Korompay Judit, Rodé Katalin) ÉVM, 1984. This list is not complete, because it does not include for instance Ártány the settlement with two inner area plots. „Mi korrekt parasztok” Hagyományos élet Ártányon, (We, genuine peasants: traditional lifestyle in Ártány), Korall, Bp. 2011.

Sok kérdésről változott a szakmai vélemény, pl. az értékes településszerkezettel rendelkező települések listája már 120 várost és községet tartalmaz a 22 műemléki jelentőségű területtel rendelkező városon és községen kívül.¹² Abban egyetértenek a szerzők, hogy a magyar történeti városok lazábbak, kevésbé beépítettek a nyugat-európai városokhoz képest (Berzenczey, Gerő, Granasztói, Makkai, Eperjessy). Annak minősülnek még a nyugat-magyarországi városaink is, pl. Sopron; ahol ugyan megvan a fallal körülvett terület feszessége, utcái szűkösége, szinte teljesen beépített telkei, de a beépítési magasság (a szintszám) elmarad a nyugat-európai városokétól. A „ranglétrán” legmagyarabbnak minősített városé (Gerő id. mű), Egeré pedig messze elmarad a nyugati és déli városok sűrűségétől. A miértre kevés válasz született, inkább rendre további kutatások szükségességére utaltak a szerzők.

Ha visszanezünk az európai városok történetében, akkor azt olvashatjuk, hogy délen és nyugaton sem volt minden város minden időpontban a mai sűrűségű. Fernard Braudel pl. így ír: „Gyakran előfordul, hogy a fal a várossal együtt a szántóföldek és a kertek egy részét is magába zárja. Ennek nyilván a háborús időben való ellátás biztosítása a magyarázata. Ilyenek voltak a XI. és XII. századi Kasztíliaiban sebtében felépített bástyák is az egymástól távol eső falvak csoportja körül: elég helyet hagytak közöttük, hogy riadó esetén be tudják terelni a nyájukat. Ugyanez a szabály érvényesül mindenütt, ahol ostromra számítva a bástyák réteket, kerteket is bekerítenek, például Firenzében, vagy szántóföldeket, gyümölcsösöket és szőlőket Poitiers-ban, amelynek még a XVII. században is majdnem oly

fejlett városfalgyűrűje van, mint Párizs-nak, csak éppen nem képes teljesen kitölteni ezt a túlságosan bőre szabott ruhát. Ugyanígy Prága sem tudja betölteni a „kis város” házai és a XIV. század közepén épített új bástyák között hagyott üres területet. Szintén nem Toulouse 1400 körül, vagy Barcelona, amely az 1359-ben köréje emelt falakig ... majd csak két évszázaddal később, 1550 tájt épült ki. Ugyanígy Milánó a spanyolok emelte falai között.”¹³ (1. és 2. ábra)

Elég lenne a tényre hivatkozni, hogy akkor a fejlődésre alkalmas évszázadok nem álltak rendelkezésre a magyar városoknak. De Eger kapcsán mégsem erről akarunk szólni. A városok „alaprajzának” elemzése egy időben nagy népszerűségnek örvendett Európa-szerte, nálunk is követőkre talált. „A városalaprajzok tanulmányozásával külön tudományág, a planográfia foglalkozik. Ennek német és francia művelői az alaprajzokból nemcsak pusztá helyrajzi adatokat szűrtek le, hanem azokat a városfejlődést megvilágító feltevésekkel is igyekeztek alátámasztani.” (Eperjessy 113. p.) A magyar művelők közül Major Jenő, Paulinyi Oszkár, Fügedi Erik, Jankovich István, Kubinyi András, Granasztói György, Borbíró Virgil, Valló István, Korompay György, Gerő László nevét említhetjük.

EGER TÖRTÉNETI VÁROSRESZÉNEK KIALAKULÁSA, AZ ARRA HATÓ TERMÉSZETI TÉNYEZŐK

Eger falakkal körülvett területének vizsgálatával egy történész foglalkozott először: Kovács Béla: Eger középkori utcái c. tanulmányában, 1965-ben.¹⁴ Magát a témát és Major Jenő kísérletét Sopron alaprajzi elemzésére¹⁵ kissé furcsállta,

11 Corvina, 1978. Buda, Eger, Esztergom, Győr, Kőszeg, Pápa, Pécs, Sárospatak, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Vác és Veszprém.

12 Területrendezési segédlet 20. kötet (G. Korompay Judit és Rodé Katalin) ÉVM, 1984. Ez a lista sem teljes, mert pl. a Fél Edit és Hofer Tamás által kutatót kétbeteles település, Átány sem szerepel a felsorolásban. „Mi korrekt parasztok” Hagyományos élet Átányon, Korall, Bp. 2011.

13 Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Gutta Kiadó, Bp, 2004. 508. p

14 Kovács Béla: Eger középkori utcái, Agria III.: Az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve, Eger, 1965.

15 Major Jenő: A városalaprajz, mint a korai magyar városépítés-történet forrása. A soproni belváros kialakulása. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények (9.) 1965/1. 153-174. p

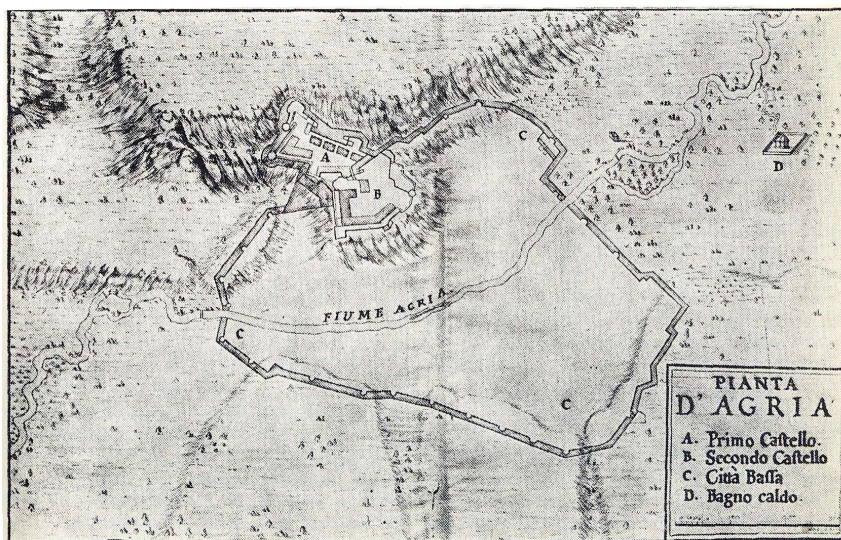

4

4. ábra/fig.:

Távlati kép Eger váráról és városáról a XVI. századból. Közli Gerő L.: Történeti városrészek c. könyvében/

Perspective view of the castle and city of Eger in the 16th century. Published in L.Gerő's book: *Historic quarters*

encircled space was no longer filled up. In Prague too the houses of the small town could not fill up the space which remained empty within the walls built in the middle of the 14th century. The same happened in Toulouse around 1400 or in Barcelona, where the space with the walls built in 1259 was not filled up until two centuries later around 1550. Similar is the case of Milan within the walls built by the Spanish.¹³ (Figure 1 and 2)

It would be enough to mention that the Hungarian cities were excluded from development for centuries at that time. In the case of the city of Eger, however, our theme is something else. The analysis of the “ground-plan” of cities was very popular Europe-wide one time, so was in Hungary too. “The study of the city ground plans is the subject of a separate branch of science the so called “planography”. The German and French researchers of this subject went beyond the topographical data explored from the ground plan, and also tried to support the findings with assumptions

related to urban development.” (Eperjessy 113 p). Jenő Major, Oszkár Paulinyi, Erik Fügedi, István Jankovich, András Kubinyi, Pál Granasztói, Virgil Borbíró, István Valló, György Korompay, László Gerő are the scholars of this field whose name deserve mention.

DEVELOPMENT OF THE HISTORIC CITY CORE OF EGER, NATURAL DRIVERS OF DEVELOPMENT

Béla Kovács historian was the first to analyse of area of Eger within the walls in his study entitled *Medieval streets of Eger* in 1965.¹⁴ He thought that the approach and Jenő Major's experiment to analyse the ground plan of Sopron¹⁵ were strange and unworthy of a historian, but from his analysis he concluded that the street network of the quarter within the walls is medieval. Recently Máttyás Berecz summarized the studies of the city walls of Eger, their present state and needs for further research.¹⁶

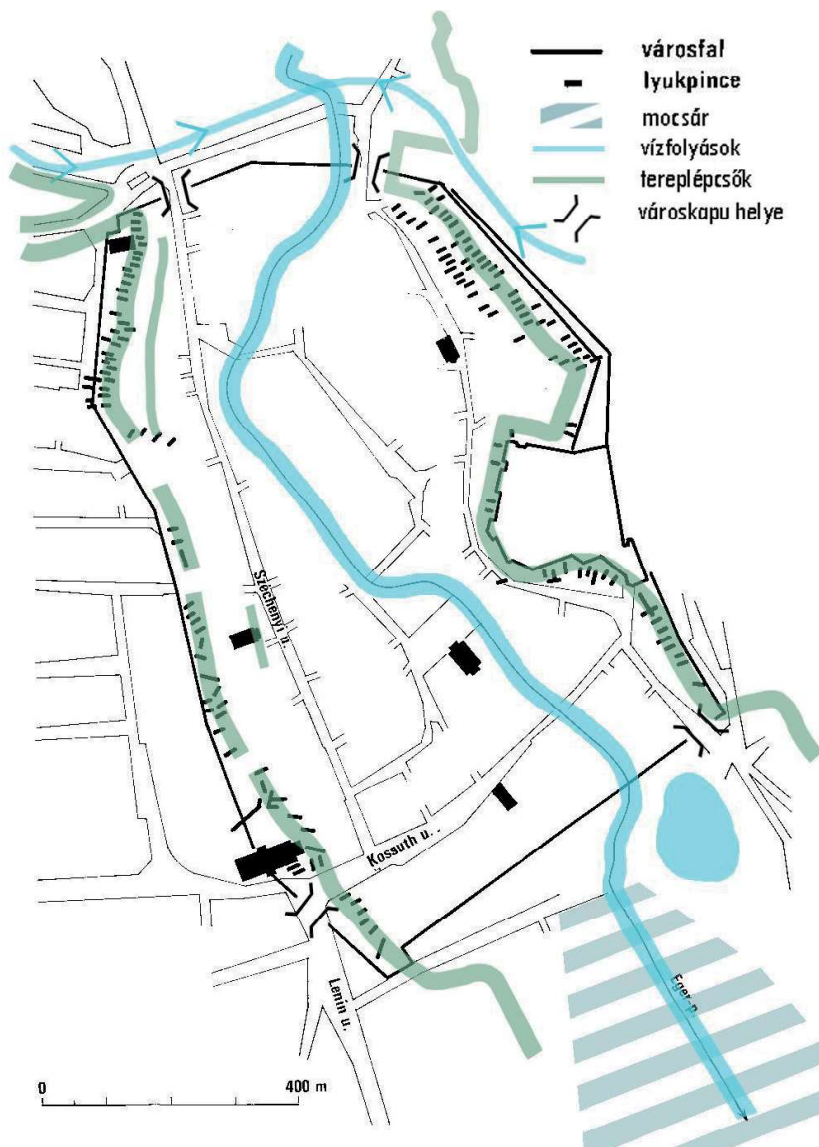
13 Fernand Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen.* (Material culture, economy and capitalism, 15-18th century. Gutta, Bp, 2004. 508. P

14 Kovács, Béla: *Eger középkori utcái (Medieval streets of Eger)*, Agria III: *Annals of the Dobó István Múzeum, Eger, 1965*

15 Major, Jenő: *A városalaprajz, mint a korai magyar városépítés-történet forrása. A soproni belváros kialakulása. (City ground plan, a source of urban history: Development of the downtown of Sopron)* *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények (Proceedings of Building and transport science)*(9.) 1965/1. 153-174. p

16 Berecz, Máttyás: *Eger városfalai, (City walls of Eger)* *AGRIA XLII. Annales Musei Agriensis (Annals of Dobó István Museum, Eger)* *Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, Eger, 2006. 553-569. p

nem tartotta igazán történészhez méltónak, de elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy a város egykor fállal körülvett negyedének úthálózata szinte kivétel nélkül középkori eredetű. A közelmúltban Berecz Máttyás foglalta össze Eger városfalainak eddigi kutatásait, jelenlegi állapotát és a kutatási teendőket.¹⁶ Ennek ellenére veszszük a bátorságot, hogy néhány állítást megfogalmazzunk Eger városfalai kapcsán, részben azért is, mert a tanulmány belső ellentmondásokkal terhelt.¹⁷

Kleb Béla a '70-es évek közepén kimutatta, hogy a mély fekvés és az árvízveszély miatt nehéz volt e területek beépítése¹⁸ a fállal körülvett városterület jelentős részén, kiváltképp a mai kórház és a világi főtér, a Dobó tér térségén¹⁹ (3. ábra). Két területen, a Széchenyi utca/

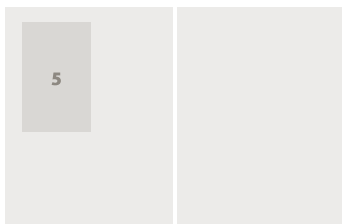
16 Berecz Máttyás: Eger városfalai, AGRIA XLII. Annales Musei Agriensis (Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve), Eger, 2006. 553-569. p

17 Egyik helyen azt írja, hogy a várfalak a terepadottságokhoz igazodtak, másutt meg azt, hogy a beépített területet kerítették körül a falakkal. E kettő csupán akkor volna összhangban, ha a beépítés is egészen a terepadottságokat követte volna. Könnyen belátható azonban, hogy egy lakóház, templom, ... és egy városfal nem azonos módon viszonyul a terepadottságokhoz - kivéve néhány példát, amikor a templom egyik fala beépül a városfalba (lásd Sárospatak) vagy szentélye bástyát képez azon (Eger, Loreto). Egyéb önellentmondás is felfedezhető a műben. Egyszer azt írja, hogy a városfal északi részén „Az utolsó falmaradványokat 1969-ban rombolták le.” (565. lap), máskor meg felsorolja ennek hosszan álló szakaszát a ma is álló falmaradványok között (565. lap). Egészen meglepő azon állítása is, mi szerint az északi városfalat a hegyekből lezúduló árvíz megkerülte: ez

lehetetlen, mert a fal felfut a magasabban fekvő terepalakulatokra, tehát a víznek nincs elkerülési lehetősége.

18 A patak partján, a Szűnyog köz és a Mecset u. közötti részen az elmúlt évben végzett ásatás beépítést tárt fel a terület egy részén. Az ilyen jellegű ásatások alapján pontosítható képünk a török idők előtti Egerről.

19 Kleb Béla: Eger múltja a jelenben, Eger Város Tanácsa, Eger, 1978. A térképen szereplő templomok közül csak a Dobó téri minorita templom áll árvízveszélyes területen, de azon a helyen a középkorban nem ismerünk templomot. Néhány területen az újabb ásatások kiegészítő adatokkal szolgálnak a térképhez, de az alapvető helyzetet ezek nem változtatják meg (Pl. az Érseki Palota kertjében 2011-ben végzett ásatás). A Dobó tér mai szintje (159 m körül) egy méterrel mélyebb, mint a Széchenyi utca, s megközelítően azonos a déli falon kívül fekvő Klapka utcával.

5. ábra/fig.:

A terepadottságok és a városfalak. A patak teraszai és a terepalakulatok felső szintjén épültek a városfalak. Az emberi tevékenységgel csaknem

függőlegessé tett „tereplépcsők” helyét, létét bizonyítja a beléjük vájt pincék sora. Az északi falat a két oldal teraszainak közelségén túl a mellék vízfolyások adják. A déli helyét

az egykori tó (kék), valamint a mocsár (kék csíkozás) indokolta. / Terrain features and city walls. The city walls were built on the upper levels of the terraces along the stream and terrain

forms. The existence and location of the almost vertical land steps (as result of human intervention) are proved by carved in cellars. The north wall is determined by the vicinity of terraces on both sides and by

the subsidiary water courses. The location of the southern wall is justified by the former lake (blue) and the swamp (blue stripes)

(FORRÁS/SOURCE: SZERZŐ/AUTHOR)

Nevertheless, we take the courage to formulate some statements about the city walls of Eger, partly because this study is loaded with interior controversies.¹⁷

In the middle of the 1970's Béla Kleb pointed out that the deep lying position and the danger of flood made developments difficult¹⁸ in the greatest part of the area within the walls, especially on the sites of the present day hospital as well as the secular main square the Dobó square.¹⁹ (Figure 3) There were “palaces” with large gardens in two parts, along the Széchenyi street/ High street and Kossuth street / Káptalan street on the side of the city border.²⁰ The former had front gardens,²¹ in the latter the canon residences and the Franciscan monastery lined the streets and had large gardens behind, in the south (see Hugó Harael's map, 1753). The waterside areas, large gardens, steep slopes with cellars - dating from the period of the Tartar invasion²² - testify the statement of the study that “In the walled city, side by side with residential buildings there were gardens and wine cellars” (op.cit. 557 p). For instance, the greatest part of the No.1 site of Markoth Ferenc hospital was one time a manor. All this is in accord with the European practice of the time.

The further analysis of the terrain, the comparison of the largely varied surfaces (recesses and pits) with the line of the walls allows the conclusion that the builders enclose the smallest possible rationally defendable site, that is, less

17 One of the statements is that the citywalls were adapted to the land features another is that the built up area was surrounded by walls these statement would be in accord if building lay out followed the land features. It is, however, obvious that a house and church and city wall have different relation to land feature, except if the church is built into the city wall (e.g. in Sárospatak) or the sanctuary is a bastille of the wall (Eger, Loreto). There are several other contradictions in this study. Once it is purported that at northern part of the city wall “the last remains of the wall were demolished in 1969” (p. 565). Later this same section is listed among the still prevailing remains of the wall (p.565). It is a surprising statement that the northern section of the wall has been bypassed by the flood from the mountains: this is impossible, because the wall extends to the higher lying land forms, so the water has no possibility to bypass.

18 Last years an archaeological excavation on the bank of the stream, on the section between Szűnyog köz and Mecset street discovered the mark of buildings Such excavations would help to refine our knowledge of Eger before the Turkish occupation.

19 Kleb, Béla: Eger múltja a jelenben (The past of Eger in present time), Local authority of Eger, Eger, 1978. Ferom among the churches on the map only the Franciscan church on Dobó square is built on the flood prone area, but no medieval church is known there. Recent excavations at some places may provide additional data for the map, but they do not alter the general situation (e.g. excavation in the Bishop's garden). Today Dobó square lies on 159 m, one meter lower than Széchenyi street and approximately on the same level as Klapka street on the southern side.

20 Pál Voit mentioned that the residences from the Bishop's palace onwards has large front gardens, quoted by László Gerő in his op.cit.

21 There has not been many excavations in this area, therefore our knowledge is uncertain. In his Report on the excavation of the Bishop's Palace in 2011 (Archeologia -Altum Castrum Online, King Matthias Museum, Visegrád, 2012.) István Kováts informs of a development from 16th - 17th century in front of the main building of the Bishop's palace. These are also far from the line of Széchenyi street.

22 Kleb, Béla op.cit.

Fő utca és a Kossuth Lajos utca/Káptalan utca mentén, azok városzéli oldalán „paloták” álltak, nagy kertekkel.²⁰ Az előzőnél az előkertek voltak jelentősek,²¹ az utóbbinál előkert nélkül sorakoztak a kanonokok rezidenciái (meg a ferences kolostor), s délre nyúltak el nagy kertjeik (Vö. Hazael Hugó 1753-as térképét). A vízjárta patak-közeli területek és a nagyobb kertek, valamint a pincékkel teleluggatott meredélyek léte – ezek legrégebbi elemei a tatárjárásig nyúlnak vissza²² – egyértelműen összhangban van azzal az állítással, amit a tanulmány közöl, miszerint: „A bekerített városban a lakóházak mellett kertek, borospincék és gazdasági épületek is állottak.” (Id. mű 557. p) Pl. a Markoth Ferenc megyei kórház I. számú telephelyének nagy része egykor majorság volt. Az előzőek értelmében ez egybecseng a korabeli európai gyakorlattal, annak egy részével.

Ha tovább elemezzük a terepviszonyokat, és azok erőteljes mozgalmasságát (meredélyeit, tereptöréseit) összevetjük a falak vonalával, akkor megállapíthatjuk, hogy az építők az értelmesen védhető legkisebb területet kerítették le, azaz nem a lakosság elhelyezésére szükséges vagy már beépült területet. Beépített részek kerültek a falakon kívülre, pl. a meleg víző tó melletti fürdő, s az Almagyar dombra települt falu.²³ E város esetében állításunk szerint ebből (is) fakadt, fakadhatott a kisebb laksűrűség. A jellemző tereptörések a következők: keleten a Vár által elfoglalt magaslattól É-ra emelkedik a szinte azonos magasságú, jóval kisebb területű Tetemvár (szintkülönbsége a város területéhez képest 15-18 m), a vártól délre a kissé alacsonyabb magaslat, amelyre az egykori városkapun kívülről kapaszkodik fel a Mekksey u. (az

Almagyar u. és Mekksey u. által határolt tömb belsejében húzódó „fal” kb. 18 m-ről csökken déli irányban). Az Eger-patak nyugati partján a patak terasza közel észak-déli tengelyű, egyenes (csak minimális töréssel) mentén emelkedik 10-18 m-t (kevésbé meredek, mint keleten, ahol az emberi tevékenység tette közel függőlegessé a terepalakulatot). A falakat már a legegyszerűbb lőfegyverek esetén is csak e magaslatok tetejére érdemes építeni. Északon a fal helyét a két oldalvölgy beérkezése adja (Szala-árok, ill. a Vécsey-völgy), hiszen ezektől délre kellett lezárni a várost, a helyet még az is „erősíti”, hogy a Tetemvár ÉNy-i csücske itt közelíti meg leginkább az Eger-patakot, s itt a legkisebb a távolság a kétoldali teraszvonal között. A déli városfal vonala a legbizonytalanabb: itt sem patakok, sem terepképződmények nem találhatók: a völgy lefolyása felé a terep kisimul. E déli vonalat az uszoda és strand környékén lévő meleg víző tó és a patak menti mocsaras terület határa jelölte ki²⁴ (4. ábra). A terület későbbi rendezésével jött létre a majd' 9 hektáros Érsekkert (Népkert) és a strandfürdő.²⁵ A terület beépítésre alkalmatlan voltát mutatja, hogy a város fejlődése során e terület sokáig beépítetlen maradt. Az első jelentős beavatkozást a vasútállomásának kiépítése jelentette (a Füzesabony – Eger vonal 1872-ben épült, az Eger – Putnok vonal helyérdekű vasútként létesült 1906 és '08 között). Az ezzel megkezdett rendezés alapján vált beépíthetővé a két világháború között a vasútállomástól keletre fekvő terület, a Csákó-városrész, majd évtizedek múlva még délebbre terjeszkedett a város, feltöltve hatalmas területet, s létrehozva az ún. déli iparterületet – a vizes élőhelyen.²⁶

20 Voit Pál szerint az Érseki palotától kezdve nagy előkertekkel sorakoztak a rezidenciák – idézi Gerő László id. művében.

21 A területen nem sok ásatás folyt, ezért teljesen biztosat nem mondhatunk. Kováts István: *Jelentés az egri érseki palota 2011-es feltárájáról* (Archeologia – Altum Castrum Online, Mátyás király Múzeum, Visegrád, 2012.) c. írásában a jelenlegi érseki palota főépülete előtt álló vsz. XVI. – XVII. századi beépítésről ad hírt. Ezek is távol álltak a Széchenyi u. vonalától.

22 Kleb Béla id. mű

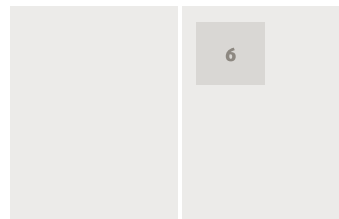
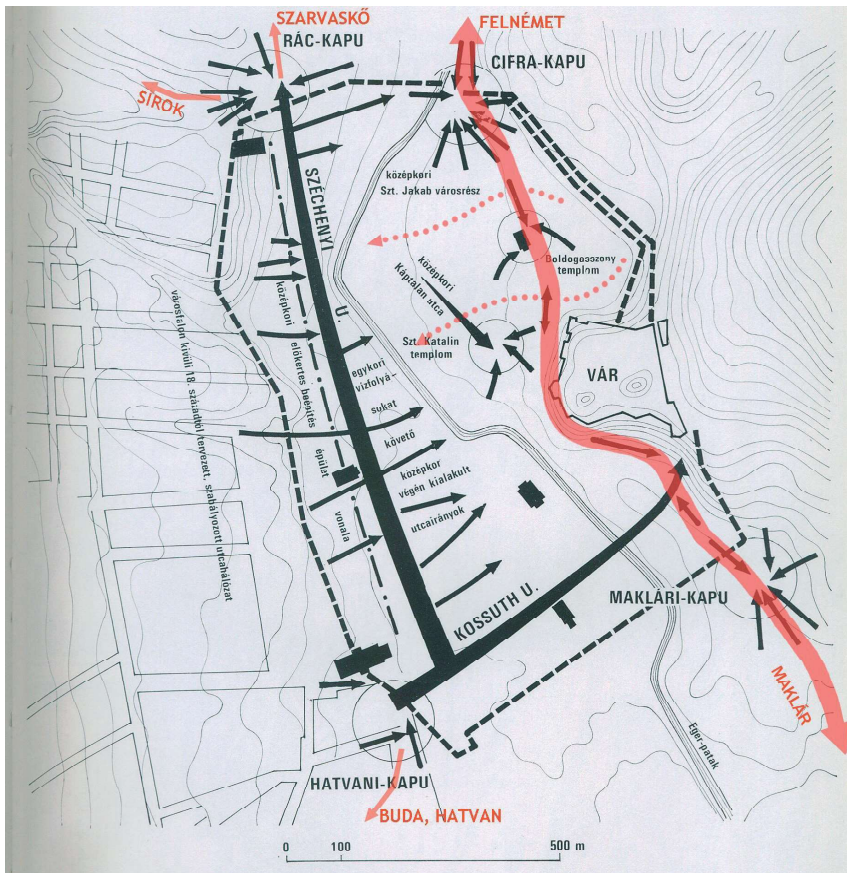
23 A térképi ábrázolások a törökkori helyzetet, épületet mutatják, de joggal feltételezhetjük korábbi építmények létezését is. Minden forrás egyetért: előbb létezett a város, mint annak falai, s a beépítés során nem a későbbi körülfalazhatóság volt a fő szempont, ezért nagyon valószínű, hogy voltak olyan épületek, településrészek, amelyek a falakon kívül rekedtek (s a veszély közeledtével lebontották azokat vagy a várossal együtt azokat is felgyújtották a védők).

24 A régi – felújítás alatt álló – Bárány uszoda medencéjének kavics aljzatán keresztül máig közvetlenül áramlott a meleg víz, s a '60-as években épült fedett uszodát azért kellett a '80-as években lebontani, mert a feltöltődött meleg víző tó fölé épült, s nem bírta el az egyenlőtlen süllyedést. A városfalon belül futó Kossuth Lajos u. és a falon kívül vezető Klapka u. között egy méteres a szintkülönbség, s annak déli oldalán épült intézmények kertjén túl még egy méterrel mélyebben fekszik az Érsekkert területe.

25 A XIII. századtól érseki vadászterület, egykori kiterjedése nagyobb volt.

26 A Csákó városrész tervét Wurga László 1925-ben készítette, s beépítésre javasolta a vasútállomás területét is, mert már akkor felmerült, hogy a Putnok felé való továbbvezetésre egy ellenível csatlakozzon a városrészen keresztül a Füzesabony felől érkező pálya, s az állomás kerüljön más területre. Ez az átkötés – jóval délebbre – 1980 utáni években valósult meg.

6. ábra/fig.:

A történeti várost szervező fő utak és a kisvízfolyásokra szerveződő mellékutcák. Kleb B. térképe kiegészítve a keleti, régi terepkövető úttal (piros vonal) és a keleti vízfolyásokat követő utcákkal (piros pontsor). Az egyik neve: Csurgó u. is utal eredetére /

Main street of the historic city and the side streets along the subsidiary water courses. B. Kleb's map with the addition of the old, eastern route following the terrain (red line) and of the streets by the eastern water courses (red points). The name of one of the streets is Csurgó (Gutter) referring to the origin

than the already built up area or the one needed for housing the people. Some built up areas are outside the walls, for instance the spa by the thermal water lake and the village on the Almagyar hill.²³ We think that in case of this city this is the cause of the lower density. Typical breaks of the surface are the following: on the eastern part, north of the Castle hill there is another elevation Tetemvár of nearly the same height (15-18 m difference from the city level) but smaller surface, south of the castle another, lower elevation. The Mekcsey street leading here (and the block lined by Mekcsey Street and Almagyar street, where the southward slope begins from 18 m) is outside the wall. On the western bank of Eger stream the terrace along a north-south axis rises almost straight 10-18 m (it is less steep than in the east where the almost vertical terrain is the result of human activity). Even in the case of the most simple fire arms the walls should be built on the top of elevations. In the northern part the site of the

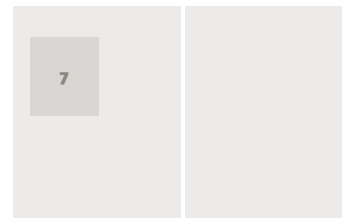
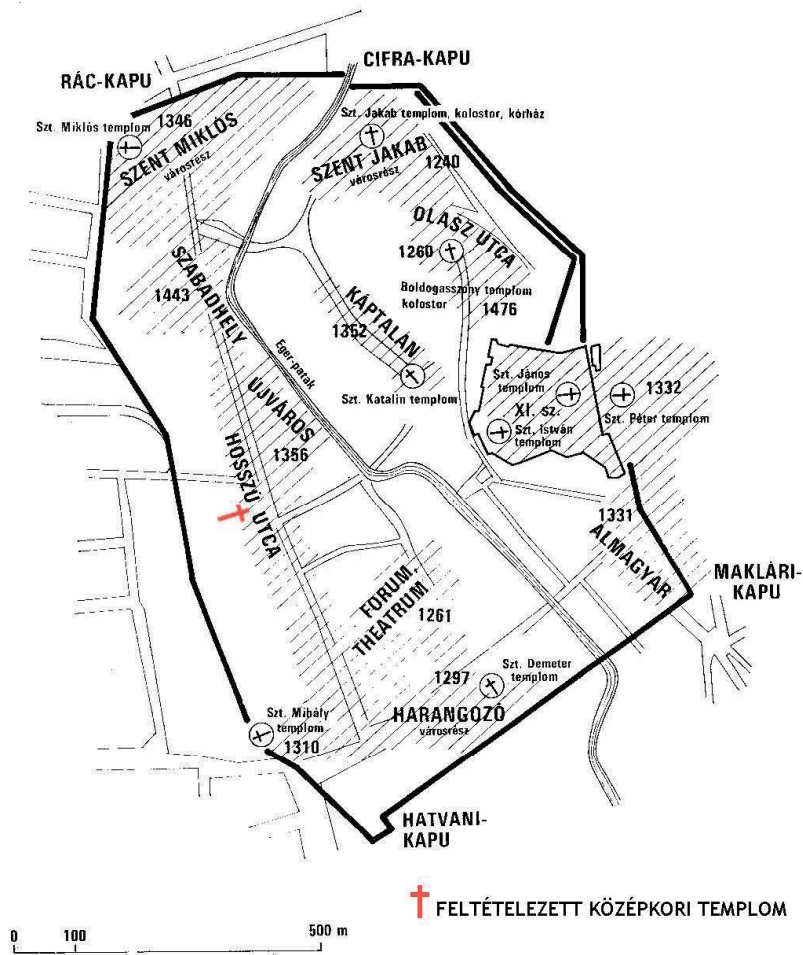
wall is determined by both side valleys (Szala pit and Vécsey valley), because the city had to be enclosed to the south of these lines. The site is further "fortified" by the vicinity of the north-west side of Teremvár to the Eger stream and the smallest distance between the terraces on both sides. The line of the southern city wall is the most uncertain. Here there are no waterways or other surface breaks. The lightly sloping terrain is even. The southern line is determined by the thermal water lake (near the current swimming pool and beach) and the border of the riverside wetland.²⁴ (Fig.4) A later land development resulted the Bishop garden (Folk garden) and the bath.²⁵ The unfavourable building conditions of this area are indicated by the fact that for a long time this area was not built up. The first significant intervention was the development of railway and the railway station (the line between Füzesabony - Eger was built in 1872, between Eger - Putnok feeder line in 1906-1908). The terrain

²³ The maps show the state and the building of the Turkish period, but one may assume the existence of earlier buildings too. All sources agree that the city had existed before that walls and the possibility of the later construction of walls around was not an issue. This is why there had been buildings and quarters outside that walls. (At time of invasion they were demolished or the defending troops set them on fire together with the city itself)

²⁴ Thermal water flew and is still flowing directly through the pebble floor of the swimming pool of the old Bárány bath which is currently under renewal. The indoor bath built in the 1960's had to be demolished in the 1980's, because it had been built on the refilled thermal water lake, and could not stand the uneven sinking. Between the levels of Kossuth Lajos street within the wall and of Klapka street outside there is one meter difference., and beyond the gardens of the building in the south the Bishop's garden lies one meter lower.

²⁵ From the 18th century it was the bishop's hunting ground with larger extension.

7. ábra/fig.: Eger középkori városnegyedei (a szervező templomokkal) és városfala (Kleb B. ábrája Kovács B. adatainak felhasználásával). A piros kereszt a feltételezett

középkori templom helyét jelöli / Medieval quarters of Eger with the local churches in the centres and the city wall (based on B. Kleb's Figure and data) Red cross marks the location of the medieval church

Gerő László idézett könyvében közöl egy régi távlati képet Eger váráról és városáról a XVI. századból²⁷ (5. ábra).

A rajz egyértelműen mutatja leírásunkat, némi eltéréssel: a terepalakulatok síkrajzi értelemben nem pontosak, s a meleg vizű tó mellett épült török fürdőt a tényleges állapotnál kissé távolabb tünteti fel a városfalaktól.²⁸ Berecz M. idézett tanulmányában az áll, hogy „a falak a várost övező magaslatok gerincén épültek meg”.²⁹ Ez néhol, pl. a Tetemváron meg a Maklári-kapu keleti oldalán igaz, más-hol pontatlan vagy téves megfogalmazás, mert pl. a Ny-i oldalon a terep a városfalon kívül egyenesen emelkedik a Hajdú hegy lejtőjén, s gerince csupán a városfaltól egy kilométerre található,³⁰ északon és délen, a sík vidéken nem beszélhetünk egyáltalán „magaslatok gerincéről”.

TERVEZETT VERSUS NŐTT VÁROSOK, ORTOGONÁLIS VAGY A TEREPA-LAKULATOT KÖVETŐ ÚTHÁLÓZAT?

A másik állításunk a történeti városrészekkel kapcsolatban az, hogy ezek a „nőtt” városok sem „ahogy esik, úgy pufan” jellegűek. Túl azon, hogy a természetben a növekedés szigorú törvények szerint történik, itt inkább arról van szó, hogy eleink egyszerű geometriai rendet akartak-e követni az építés során, vagy inkább a meglévő adottságok messzemenő tiszteletével, azokhoz alkalmazkodva alakították ki az úthálózat alapvető vonalait. A történelem során az erejük teljében lévő gyarmatosító hatalmak építettek a természeti adottságokra kevésbé adó városokat: a görög kor kolonizációs városai, a római birodalom

²⁷ Id. mű 181. lap, 138. ábra „Város és vár XVI. századi térrajza (Eger)” - pontosabb megjelölés nélkül.

²⁸ N. Lutter Katalin: Kórház-történeti áttekintés c. írásában (Heves Megyei Önkormányzat Markoth Ferenc Kórház - Rendelőintézete, Eger, 2006) említi, hogy a falakon kívül 1495. előtt épült az akkor „melegvíz épületének” nevezett fürdő. A térképen a meleg vizű tó /már/ nem látható, de a sziget és a kanyargó patak egyértelműen jelzi a vizek bőséget, folyásának lelassulását, szétterülését.

²⁹ Id. mű 560. lap

³⁰ Valószínűleg ezért volt oly komoly méretű a falon kívüli árok: 2,5 méter mély.

improvements made the area east of the train station developable, and thus the Csákó neighbourhood was built up between the World Wars, and after some decades the urban area grew southward, and the southern industrial area was established on the dried wetland.²⁶

In László Gerő's above mentioned book there is an old perspective picture of the castle and city of Eger in the 16th century.²⁷ Fig.5

This drawing clearly agrees with our description, with just a slight difference. The configurations of the terrain are not exact on the drawing. The Turkish bath by the thermal water lake is somewhat farther from the wall than in reality.²⁸ M. Berecz mentions in his quoted thesis that "the walls were built on the ridge of the elevations."²⁹ This is correct at some places e.g. on Tetemvár and the eastern side of gate to Maklár, elsewhere the formulation is incorrect or mistaken. For instance, on the western side the terrain is smoothly rising outside the wall, on the slope of Hajdu hill, and the ridge is only at one km distance from the wall.³⁰ On the flat terrain to the south and north there is of course no elevation with ridge.

PLANNED OR ORGANIC CITIES, ORTHOGONAL STREET PATTERN OR ONE ADJUSTED TO THE TERRAIN FORMS?

Our other statement in connection with the historic cities is that these organic cities are not at all haphazard. Growth in nature follows strict rules, and the actual question is whether our ancestors intended to follow a simple geometrical order of building, or else, they respected the existing features and adapted to them the fundamental lines of the street pattern. In the history of mankind the powerful colonial rulers dared to build cities without regard to natural features, like in the case of the Hellenistic colonial cities, and the cities built on flat

terrain in the Roman Empire. Later on, the castles of the weakening empire were often built with concern to and support of the natural endowments (e.g. Visegrád, fortification on the Sibirik hill).

In Eger the medieval development within the walls is determined by three routes. The first is the final section of the way from Buda to the episcopal seat, the palace (today Kossuth street). It turns just under the palace (that is, beyond the Franciscan monastery) and runs along the ramp (with this curve it increases the security of the palace). The second is the almost straight Széchenyi street on the western side in north – south direction. The third is below the eastern breakages of the terrain, at one plot distance (Cifrakapu square – Servita street – Dobó István street – Tinódi Sebestyén square – Almagyar street) and follows the changes of the terrain. The street is as far as possible from the rivulet and its occasional floods³¹ (Fig.6). It follows from the organic character that apart from the main routes, the urban area accreted gradually from small settlements, therefore each part must be viewed identically and assessed rationally. The data at our disposal are scarce, but one can conclude that each primary core had been developed around a central building³² (Fig.7). The figure shows clearly the one time relatively self-contained communities, which jointly made up the city of Eger. Most of them had been built around a church. The church of four of them is not known. The one which lies most far from a church is New Town along Hosszú street. The present Cistercian church built on the site of a mosque may have had a medieval ancestor. This double change can be traced on other churches too.³³

Which solution is more rational? We are of the view that alignment of streets and structure forms are of higher (or at least identical) quality if adjusted to the terrain and water flow than rigid geometrical order defying natural

26 The plan of the Csákó quarter was designed by László Wurga in 1925. He proposed development on the area of the train station, because it was already considered to continue the railway from Füzesabony towards Putnok with and opposite span through the quarter, and he build the train station elsewhere. This connection was built much further to the south in the 1980's.

27 Op.cit. p. 181. Fig.138. "Perspective drawing of the city and the castle(Eger)" - no further specification.

28 In her paper entitled "Historic survey of the hospital" (Local Authority of Heves Ferenc Markoth Hospital, Clinic, Eger, 2006) Katalin N. Lutter mentioned that the bath, called at that time thermal water house was built outside the walls, before 1495. The map does not show the thermal water lake any more,, but the island and the curving stream indicate ample water, slow flow and expansion.

29 Op.cit. p. 560

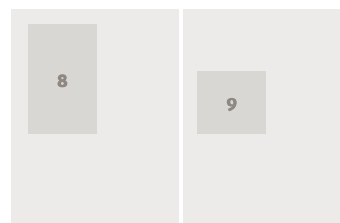
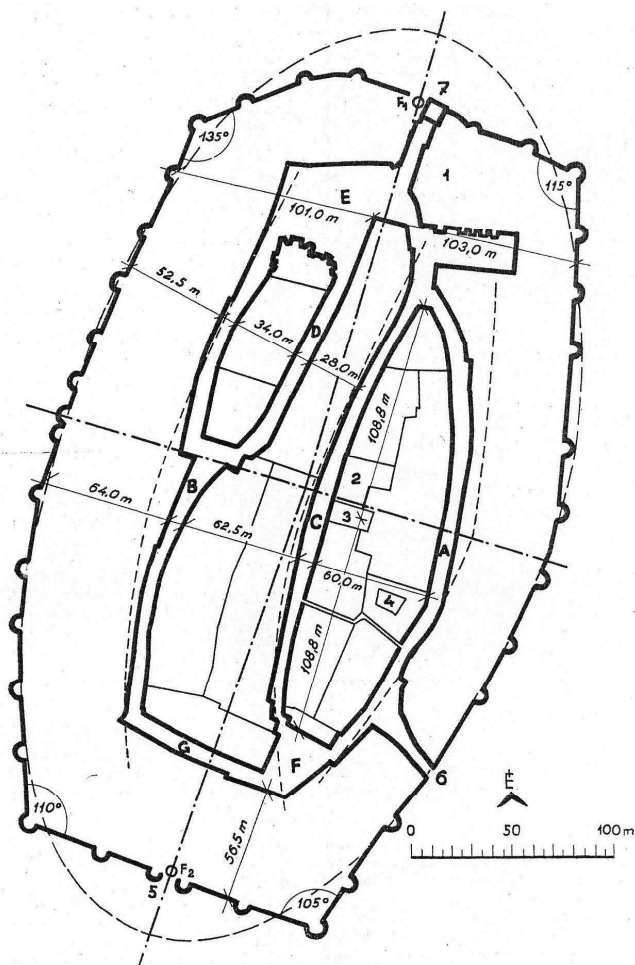
30 Probably this is why the ditch outside the wall was so deep, 2,5 m

31 Several authors agree that it is the oldest road in the valley of Eger. Is the most ancient settlement was in the place of the Castle. It is logical that the road was just below. The road to the city from south went through villages - Andornak, Kistálya, Nagytálya, Maklár - on this side of the stream. The road no.25 was built later.

32 See: Mezős, Tamás: Basic historic trends forming urban squares. Műemlékvédelem (Protection of Monuments) vol.2.no.3 and 4D journal no. 2. 2006, 34.p. The process in the city of Hildesheim was similar to the one in Eger: the set of settlements was surrounded by walls afterwards. There the subsidiary branches and islands of river Innerste were the natural borders.

33 History of our Diocese; Medieval Episcopate Archidioecesis Agriensis Online; www.eger.egyhaziMegye.hu Tatár, Sarolta: Magyar katolikus templomok, (Hungarian Catholic Churches) Tóth Press Debrecen, 2008. "The mosques were converted into Christian churches". On the site of many mosques there had been Christian churches - here on the site of the St Catharine church and Franciscan church beside the minaret was the St. Demeter church before the mosque.

8. ábra/fig.:

Sopron belvárosának utcahálózata. Major J. (1965) tanulmányából. A szélső utcák a városfal vonalát követik, a belső tömbökben ott nyílik újabb utca, ahol a tömb mélysége ezt szükségessé teszi. A magántelkek mérete eredetileg megközelítően egyforma területű volt / Street patter of the downtown of Sopron J. Major's study, 1965. The bordering streets follow the line of the city wall, in the interior blocks new street opens if the depth of the block requires. The size of the private plots was originally nearly identical

9. ábra/fig.:

Sopron kataszteri térképe 1862-ből. Jól érzékelhető a telekosztás, a beépítettség, a főbb középületek és a külvárosok lazább volta, utcahálózatának a kivezető utakhoz és a természeti adottságokhoz való igazodása / Sopron, cadastre map, 1862. One can easily see the distribution of plots, developments, main public buildings and the lower density suburbs, adjustment of the street network to the outgoing streets and natural features

síkvidékre telepített városai. A gyengülő birodalom várai azután már gyakran a természetet is segítségül hívva épültek (pl. Visegrád, Sibrik-domb erődje).

Eger fallal körülvett középkori beépítésének alapját három útvonal rendezte: az egyik a Budáról az egri püspöki székhelyhez, várhoz vezető út végső szakasza (mai Kossuth utca), ami jellemzően csak a vár alatt vesz kanyart (pontosabban már a ferences kolostoron túl), hogy a feljáró vonalába simuljon (és törésével növelje a vár biztonságát); a másik a Ny-i oldalon É-D-i irányban húzódó Széchenyi utca, amely csaknem egyenes; míg a harmadik a K-i tereptörések alatt kb. egy telek távolságban húzódó út (Cifrakapu tér - Servita u. - Dobó I. u. - Tinódi Sebestyén tér - Almagyar u.), ami kissé egyszerűsítve követi a terepmozgásokat. Az út a lehető legtávolabb fut a pataktól, annak időszakos öntésterületeitől³¹ (6. ábra). A „nőtt” jelleghez tartozik, hogy az alapvető utakon kívül a település kis részekből, fokozatosan nőtt össze, azaz egy-egy elemet

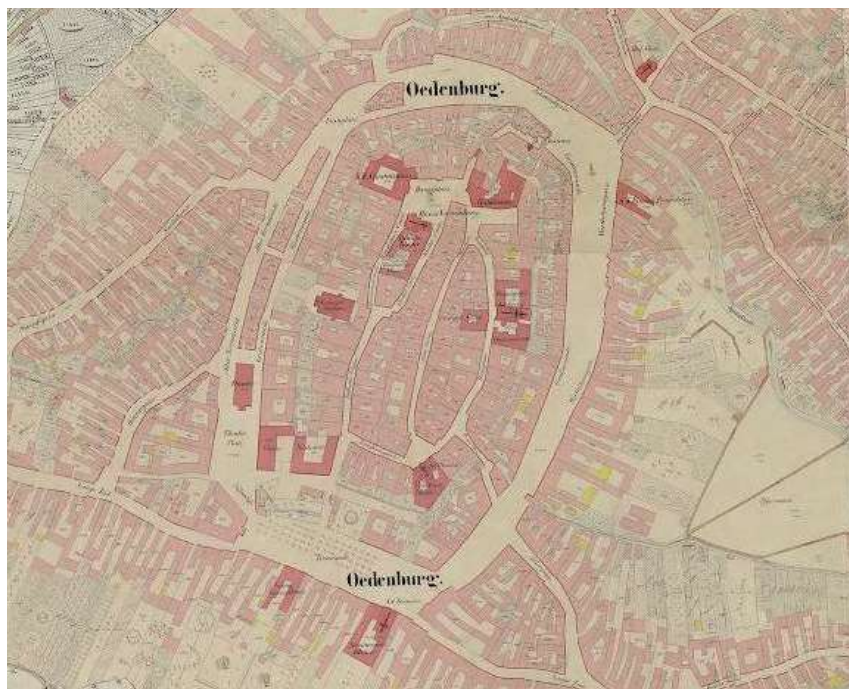
önállóan kell szemlélnünk, ésszerűségét, tudatosságát mérlegelve. Ehhez a rendelkezésre álló adatok kevés támpontot adnak, de annyi megállapítható, hogy egy-egy központi épületre szerveződnek ezek a településcsírák³² (7. ábra). Az ábrán tisztán kirajzolódnak az egykor viszonylag önálló léttel bíró településrészek, amelyekből „Eger” kialakult. A legtöbbnek egy-egy templom a központja. Négy résznek nem ismert a temploma, ezek közül a templomoktól legtávolabb eső a Hosszú utca mentén elterülő Újváros. Nem lehetetlen, hogy a mai ciszter templomnak, ami mecset helyén épült, középkori templom-előzménye is volt. Más templomok esetében ugyanis megfigyelhető e kétszeri váltás.³³

Melyik megoldás a „tervszerűbb”? Megítélésünk szerint a terephez és a vízfolyásokhoz igazodó útvezetés és szerkezeti kialakítás a magasabb rendű elgondolás (de legalább azonos értékű), mint az attól független, merev geometriájú rend.³⁴ E megközelítés tisztában van a társadalom erejével, nem tekinti ellen-

31 Több szerző szerint az Egri völgyben húzódó legrégebbi út. Ha a legrégebbi település a Vár helyén jött létre, akkor teljesen logikus, hogy alatta fut az út. A város megközelítését délről biztosító út nyomvonala is a falvakon - Andornak, Kistálya, Nagytálya, Maklár - keresztül, a patak ezen oldalán vezetett, a 25-ös út jóval későbbi építésű.

32 Vö.: Mezős Tamás: A városi terek alakításának történeti alaptendenciái. Műemlékvédelem II. évf. 3. sz. és 4D folyóirat 1. sz. 2006. 34. p. Hildesheim városában hasonló folyamat játszódott le, mint Egerben, utólag vették körbe falakkal a „településhalmazt”. Ott az Innerste folyó mellékágai és szigetei jelentették a természetes határokat.

33 Egyházmegyénk története; A középkori püspökség. Archidioecesis Agriensis Online; www.eger.egyhazi.hu Tatár Sarolta: Magyar katolikus templomok. Tóth Könyvker. és Kiadó, Debrecen. 2009. „A mecseteket keresztény templomokká alakították.” A mecsetek helyén több esetben fellelhetők korábbi keresztény templomok - itt a minaret melletti Szt. Katalin templom és a ferences templom helyén állt mecsetet előző Szt. Demeter templom.

circumstances.³⁴ This approach is aware of the societal power and regards nature as ally rather than enemy to be overcome, and accepts that nature is more powerful and adapts to it. (note Fig 6).³⁵

On the eastern side of Eger the routes are curving, in the west they are straight. Besides the three main routes the street south of Cifra gate (today Jankovich street – a section of Balassi Bálint street – Knézich street) is worth taking a look. It follows the line of the rivulet, there is a single narrowing at Cifrakapu square, where the elevation of Tetemvár is near the river. Jenő Major in his analysis of the ground plan of Sopron came to the same conclusion, that the streets were adjusted to the features of the terrain. The only difference was that this city had a late Roman, several meter thick, elliptical city wall with gates³⁶ (Figs 8-9)³⁷ Some other elements of his analysis – for instance, that within the blocks determined by the main streets new streets are opened where the distance between the borders are much longer

than the usual depth of two plots – can be observed in Eger too, in the district of the OSM church (Dayka Gábor street and Szaicz Leó street leading to the church as well as Szolártsik street opening the block). It is obvious that in the area determined by simple, orthogonal networks and where the usually rectangular plots are or can be identical, the layout is simple, orientation is easy.³⁸ Nevertheless, the variations of the street and square network and built development are attractive. The individual, specific townscape may be uncanny and uncertain for a stranger, but it offers homeliness and security for those who live there and offers surprises and things to discover for the guests.³⁹ These urban quarters – like the historic centre of Eger – really guard the monuments of the past and point out the fact that the medieval walled city is made up of smaller units. The small units were generally built around a church – as mentioned – and in some cases there was a national or occupational identity of the local community.

34 The roots of rectangular street pattern “defying” the terrain configuration go back to ancient Greek architecture, and it has several interesting examples all over the world from San Francisco to Marianhamina (Finland, Aland isles)

35 The drawing contains the street following the streams on the western side only. There is one on the eastern side too, Csurgó street as its name (Gutter) indicates. The map shows the streets towards the local centres of the medieval communities and the convergence of the streets indicating the place of the gates.

36 Major, Jenő (1965) : A városalaprajz, mint a korai magyar várostörténet forrása. A soproni belváros kialakulása. (City ground plan, the source of early Hungarian urban history. Development of the downtown of Sopron) *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények. (Proceedings of Building and Transport Science)* (9.) 1. 153-174. p

37 The cadastre map, 1862 is from Ferenc Jankó (available on mapire.eu website. Jankó, Ferenc: Falu a városban: a kül-városok helye a soproni történelmi városrész településmorfológiai képében. (Village in the city: role of suburbs in the morphology of the historic quarter of Sopron) *Korall* 31. vol. 2008. 4., Budapest (23-44. p)

ségnek, legyőzendőnek, sokkal inkább szövetségesnek a természetet, és érzékeli, hogy a természet erősebb, ezért alkalmazkodik ahhoz (L! a 6. ábrát).³⁵

Eger esetében a K-i oldalon a kanyargós, míg a Ny-in az egyenes a terephez igazodó vezetés. E három útvonalon túl érdemes megfigyelni a Cifra-kapu térről délre vezető utat (mai Jankovics D. u. – Balassi B. u. /egy szakasza/ – Knézich K. u.), ami a patak vonalának ívét követi, egyetlen beszűkülés a Cifrakapu téren található, ahol a Tetemvár magaslata megközelíti a patakot. Major J. Sopron alaprajzát elemezve hasonló megállapításra jutott – ti., hogy az utak az adottságokhoz igazodtak -, csak ott a meghatározó adottság a késő-római, ellipszis alakú több méter vastag városfal, s annak kapui voltak.³⁶ (8. és 9. ábra)³⁷ Elemzésének egyes további elemei – pl., hogy a meghatározó utcák által képzett tömbbe ott nyílik új utca, ahol a két határ távolsága jelentősen meghaladja a két szokásos telek mélységét, azaz a tömb belseje tovább osztható - Eger területén is fellelhetők, a szervita templom körzetében (Dayka G. u., s a Serviták tpl-hoz vezető Szaicz Leó u., s a tömböt tovább feltáró Szolártsik S. u.). Kétségtelen, hogy az egyszerű, többnyire ortogonális hálózati elemekre épülő területen a telkek egyformák (lehetnek), a derékszögű telkek beépítése egyszerű, viszonylag könnyű a tájékozódás, stb.,³⁸ de az út- és térrendszer, valamint a beépítés változatossága gyönyörködtet, az egyediség és az idegen számára bizonytalanságot eredményező rejtelmesség otthonosságot, biztonságot kölcsönöz az ott élőknek, a vendégeknek meg felfedeznivalókat, meglepetéseket.³⁹ Ezek a városrészek valóban őrzik a múlt emlékeit, köztük Egerben is azt

a tényt, hogy maga a fallal körülvevett középkori, kora-újkorai város is kisebb egységekből nőtt össze. A kisebb egységek – mint említettük – általában egy-egy templom körül szerveződtek, esetenként népi vagy foglalkozási azonosság szerint szerveződött közösség lakhelyeként.

A TERÜLETI VÉDELEM EGYES KÉRDÉSEI

A harmadik „adalék” a történeti városrészekben fellelhető műemléki jelentőségű területekhez (a továbbiakban MJT) kapcsolódik. A lehatárolás Eger esetében nem a szakma által a jogszabályokban is rögzített fogalom-meghatározás lényegesebb, alapvetőbb tartalmának megfelelő, sőt állíthatjuk, hogy egyik megközelítésnek sem felel meg. Az 1960-as országos építésügyi szabályzat szerint az MJT „olyan városrész, tér, utca, vagy utcaszakasz, amelyet az ott nagymértékben együttesen előforduló műemlékek és a velük jelentkező műemlék-jellegű és városképi jelentőségű épületek miatt egységes védelemben kell részesíteni.”⁴⁰ Látszik, hogy itt még az épületek a perdöntők, hiába területi védelemről van szó. A műemlékvédelmet évtizedeken át meghatározó '67-es rendelet másként fogalmaz: „MJT a település olyan összefüggő része, amely a jellegzetes településszerkezet (terek, utcák vonalvezetése és beépítettsége) történelmi kialakulását, fejlődését bizonyítja, továbbá az olyan városrész, tér, utca, utcaszakasz, ahol a nagy számban előforduló műemlékek, műemlék-jellegű és városképi jelentőségű építmények együtttest, illetve jellegzetes városképet alkotnak.”⁴¹ Ebben a definícióban már érvényesül a területi gondolkodás, ami jelentőséget tulajdonít

34 A tereppel „dacoló” merőleges utcahálozat gyökerei az ókori görög építészetre nyúlnak vissza, s szerte a világban számos izgalmas példája látható San Franciscótól Marianhamináig (Finnország, Alaná-szigetek).

35 Az ábra csak a Ny-i oldal vizeket követő utcáit tüntette fel, de a K-i oldalon is van ilyen, pl. az említett Csurgó utca már nevében utal erre. A térkép az egyes középkori településrészek szervező központjainál összefutó utcákat is szemléletesen ábrázolja. Ezek mellett a kapuk helyét igazoló utca-összefutásokat is kiemeli.

36 Major Jenő /1965/: A városalaprajz, mint a korai magyar várostörténet forrása. A soproni belváros kialakulása. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények. (9.) 1. 153-174. lap

37 Az 1862-es kataszteri térkép Jankó Ferentől való (fellelhető a mapire.eu honlapon is). Jankó Ferenc: Falu a városban: a külvárosok helye a soproni történelmi városrész településmorfológiájában. Korall 31. sz. 2008. április, Budapest (23-44. p)

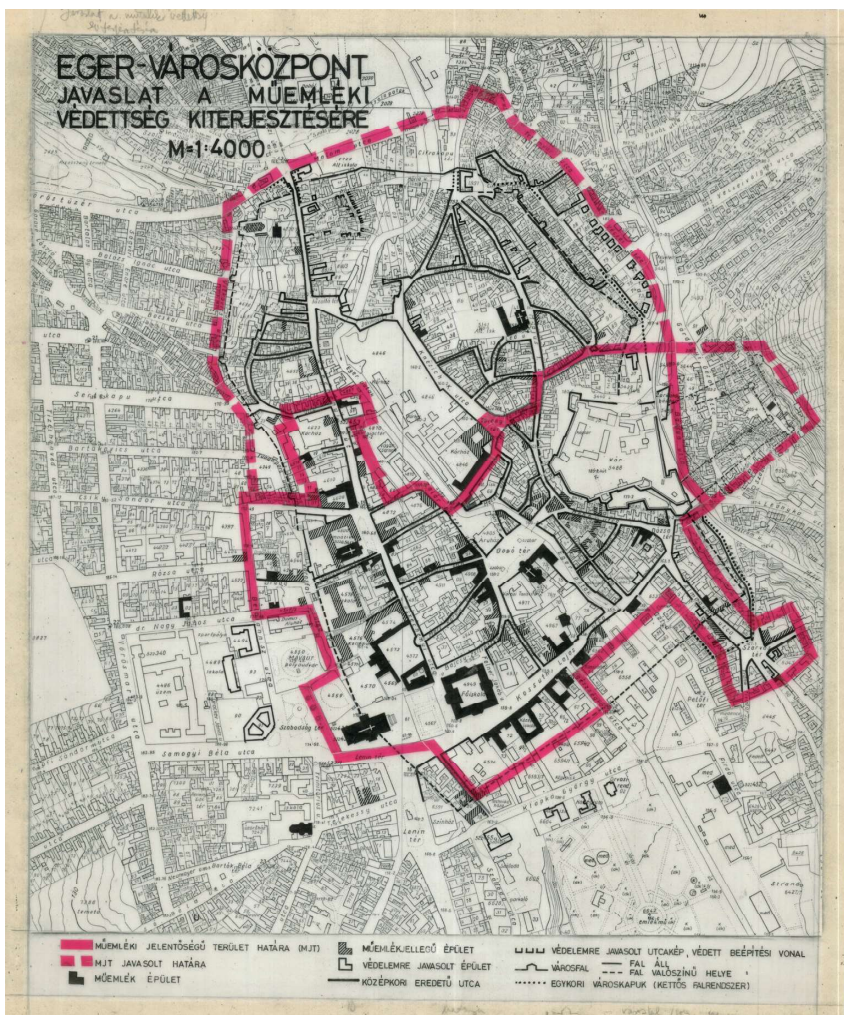
38 Ezért a leggyakoribb településmintázat. L! Fonyódi Mariann PhD értekezését. BME Építészmérnöki Kar, 2008.

39 Vö. Tompai Géza: A lakóterületi beépítési javaslatok társadalmi hatékonyságának feltételei (doktori értekezés, BME Építészmérnöki Kar, Bp. 1979.)

40 157. § /5/ bek.

41 1/1967. (I. 31.) ÉM rend. 2.§ (4) bekezdés.

10

10. ábra/fig.:

A műemléki jelentőségű terület kiterjesztésére vonatkozó javaslat (tervező: Körmeny I.) A '81-es Városcsopont RRT. módosítási tervének melléklete /

Proposal for the extension of the historic site (Planner: I. Körmeny) Supplement of the revision of the detailed plan (1981) of the city centre

SOME ISSUES OF TERRITORIAL PROTECTION

Third statement relates to the monument sites in the historic quarters. In the case of Eger the delimitation of the historic site is not in accordance with the fundamental meaning of the legally defined and professionally agreed terminology, and it does not agree with any approach. According to the National Building Code of 1960 the historic site is a “quarter, street, square or street section which must be under special and unified protection owing to the aggregate presence of historic monuments, building of monument character or significant townscape”.⁴⁰ In this definition the buildings are of fundamental importance although the term is about

areas. In the directive of 1967 determining the protection of monuments the formulation is different: “Historic site is a contiguous part of the settlement with specific physical structure (alignment of streets, squares, interconnected buildings) referring to a historic development process and a quarter, square or street with a great number of monuments, buildings of monument character and special townscape, which constitute an interconnected unit and specific townscape.”⁴¹ The approach suggests a territorial approach and significance attributed to urban structure and historic process forming its development as well as space-time interrelations. The settlement is more than a pile of houses. It also contains a network of open spaces, streets and

38 Therefore it is the most frequent urban pattern. See: Fonyódi Mariann PhD thesis, Budapest University of Technology, Faculty of Architecture, 2008
39 See: Tompai, Géza: Social efficiency criteria of residential layout proposals, Doctoral thesis Budapest University of Technology, Faculty of Architecture, 1979
40 §157 par. 5
41 1/1967. (I. 31.) Ministerial directive, 2.§ (4) par.
42 Batár Attila: A történelem, mint tervező. Egy bécsi utca – a Mülkersteig. (History as planner, a street in Vienna: Mülkersteig A Mülker Verlag, Wien and N&n, Bp., 20

a település szerkezetének, a kialakulását elősegítő, alakító történeti fejlődésnek, összefüggéseknek. A település lényege nem csupán az épületek halmaza, hanem az épületek között létrejövő szabadter-
struktúra, az utcák, terek világa, aminek az épületek „csupán” térfalait képezik. Ezt nevezi Batár Attila találóan így: „a történelem, mint tervező”.⁴² Egerben a történész igazolta, hogy utcái az egykori városfalon belül középkori eredetűek; az utcák és terek rendszere igazodik a terepadottságokhoz és a vízrajzhoz, s ehhez igazodott a városfalak és kapuk rendje is. Az MJT fogalmának tehát jobban megfelelné e terület egységes védelme, szemben az egykor meghatározott, s máig is érvényes furcsa kimetszéssel, ami feledni látszik a középkori város É-i részét a városfallal, két kapu helyével, a történelmi utca- és térhálózáttal, a Servita templommal és kolostorral meg a Rác templommal és parókiával. A törvtornalú határ által meghatározott területre nem mondható el az sem, hogy a védett épületek együttest alkotnának, sem az, hogy a jellegzetes városkép pont e határon érne véget, s váltana valami másra. Az sem érthető, hogy a vár környezetéhez nem tartozik hozzá a külső vár területe, hisz e nélkül a vár védhetetlen lett volna⁴³ (10. ábra). Az Almagyar - dombra felkúszó részen szükséges lenne alapos kutatásokat végezni, s javasolható a kertekben - a telek használatát nem zavaró módon - pl. nyírott tömegű növénytelepítéssel vagy más módon jelezni az egykori külső vár falainak vonalát.⁴⁴

A kulturális örökség védelméről szóló törvény hatályos szövege szerint: „MJT-ként kell védeni a település azon részét, amelynek jellegzetes szerkezete, beépítésének módja, összképe, a tájjal való kapcsolata, terei és utcaképei, építményeinek együttese összefüggő rendszert alkotva történelmi jelentőségű és ezért műemléki védelemre érdemes.”⁴⁵

A műemlékvédelem legutóbbi időben történt jelentős változásai - a hatósági rendszer átalakulása, a tudomá-

nyos, nyilvántartási munka és a hatósági feladatok átrendeződése, a védettségek felülvizsgálatának időszakában s a jogszabályok módosulásai ellenére⁴⁶ - meggyőződésünk, hogy módosítani kell a város MJT-jének határát,⁴⁷ hiszen a definíciónak a jelenlegi lehatárolás nem felel meg: csorbul ugyanis a tájjal való kapcsolat (kimaradnak jellegzetes terepalakulatok, s a hozzájuk igazodó városfal és beépítés, utcahálózat egyes részei), és a jellegzetes szerkezet sem érvényesül, mivel két városkapu helye és két középkori településrészt szervező központ is kívül került a védett területen.

A törvény hatálybalépésétől még kevés idő telt el, ezért az új megfogalmazás gyakorlati hatásairól korai beszélni. Egy változás mindenképp figyelmet érdemel, s ez a tájjal való kapcsolat említése. Öröndetes ez akkor is, ha a „táj” fogalmát másként használja a törvényhely, mint a tájépítész szakma. A világörökségi területek - Hollókő: Ófalu és környezete, Budapest: Duna-partok, ..., Tokaj-hegyalja, Fertő/Neusiedlersee kultúrtáj, Pannonhalmi főapátság és természeti környezete - ráirányították a figyelmet az épített és az ember-alakította természeti környezet összefüggéseire, kölcsönhatására, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy e jogszabályi változás létrejöjjön.

Eger történelmi belvárosa, egykor falal körülvett része ékes bizonyítéka, szép példája annak, hogy ha az ember a természeti adottságokra épít, akkor marandót és sokakat vonzót alkot. ●

42 Batár Attila: *A történelem, mint tervező. Egy bécsi utca - a Mölkersteig. A Mölker Verlag, Wien és az N&n, Bp., 2001.*

43 Érdekes, hogy a történeti munkák megemlítik a sáncot, mint korán beépült településrészt, ami később külső várrá vált (pl. Berecz id. mű), de amikor részletesen tárgyalják a városfal helyét, a sánc falairól teljesen megfeledkeznek.

44 Sok látogató nem érti, miként lehetett védeni a várat, hisz fölé magasodik a domb. Az itt leírt javaslat része volt az 1977-81 között készült rendezési terveknek: Eger ÁRT (Kálmán Lászlóné Ráduly Piroska) és Városközpont RRT (Körmendy I.). Kiseb kutatások történetek '84-től '86-ig, de átfogó kutatás nem történt. Fodor László említi (1985), de ez csak néhány utca metszetére terjedt ki.

45 39. § ① bekezdés. Megállapította: 2012. évi CXCI. tv. 17. §. Hatályos: 2013. I. 1-től.

46 A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. tv. az elmúlt években gyakran módosult: 2005. évi LXXXIX. tv., 2006. évi CIX. tv., 2011. évi LXXVII. tv., 2011. évi CXCVI. tv., 2012. évi CXCI. tv., 2013. évi CCXVII. tv., 2013. évi CCLII. tv. és 2014. évi CVI. tv. Ez utóbbi oly sok cikkelyt érint, hogy félmerül, vajon nem kellett volna egészen új törvényt alkotni. Jelenleg folyik a védelmek felülvizsgálata, a védett állomány csökkentése érdekében. A szakterület kormányrendeletei is sokat változtak. Pl. a régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 393/2012. (XII. 20.) kormányrendelet 2013. jan. 1-től 2015. márc.-ig hatályon 9-szer módosult. Hatályon kívül helyezte a 39/2015. (III. 11.) Korm. rendelet. Hasonló a sorsa az örökségvédelmi hatástanulmányról szóló 395/2012. (XII. 20.) kormányrendeletnek, aminek két éves élete során 4 állapota volt, s ugyanaz a Korm. rend. hatálytalanította.

47 Ezt a javaslatot szerző már az '77 és '81 között készült Eger városkp. RRT-ben megtette, már e munka programja során felvetve a városfalak kutatásának és helyenkénti rekonstrukciójának szükségességét (pl. a Szent Miklós u. keleti végén, a patak közelében). Az akkori területei javaslat nem kapott érdemi nyilvánosságot, s az egyeztetésben résztvevők sem tartották ezt fontosnak. Akkor „az OMF-et nem szabad tovább terhelni a feladatokkal” ev érvényesült. A terv Eger Városi Tanács megbízásából készült a VÁTI Településtervezési Irodáján. Tervező: Körmendy Imre, munkatársak: Korbonits Dezsőné, Sedlmayer Jánosné, Mezey András, Magó Erzsébet.

squares for which the buildings provide the bordering walls. Attila Batár refers to all this as “history as a planner.”⁴² In Eger a historian has verified that the streets within the former walls are of medieval origin; the pattern of streets and squares is adjusted to the terrain features and hydro-geography and thus so is the order of walls and gates. The concept of historic site would rather require a comprehensive protection of this area, unlike the formerly determined and still valid arbitrary cut-out without regard to the northern part of the medieval city and the wall, remains of two gates, historic street and square pattern, OSM church and monastery as well as the Serbian church and parish house. Within this site of arbitrary delimitation the protected buildings do not constitute a whole ensemble and the historic centre is defined by an arbitrary line and is cut from everything and beyond. It is also controversial that the fortified castle is cut from the outer castle without which the former would not be defensible⁴³ (Fig.10). It would be necessary to undertake careful research on the slope of Almagyar hill, and it is also advisable to mark in the gardens – without disturbing the general use, e.g. with low cut plants or some other way – the line of the historic outer wall.⁴⁴

In the act on the protection of historic heritage the legal term of historic site is defined as follows: “Special protection as historic site is required for the part of the settlement which – owing to its physical structure, layout, general townscape, landscape relations, squares and streets as well as the aggregate whole of the buildings – constitute an interconnected system which is of historic significance and therefore deserves the protection of monuments.”⁴⁵

There have been fundamental changes in the management of the protection of monuments. Transformation of the administrative system, adjustment of recording and

administrative responsibilities, revision of legal protection, and amendment of state directives are still underway.⁴⁶ Nevertheless, we are convinced that the delimitation of the historic site of Eger must be revised.⁴⁷ The current delimitation is not in accord with the legal definition. Landscape relations are blurred (several specific land features as well as the adjusting city wall, parts of layout and street pattern are now out of the delimited area) and the characteristic structure is broken, because the location of two city gates and the local centres of the medieval communities are outside the delimited area under protection.

There has been short time since the new act came in force, so it is too early to assess the practical consequences of the new interpretation of historic sites. One change deserves attention: the mention of the relations to the landscape. It is a positive turn even though the term of landscape is used differently from the landscape architects’ interpretation. The World Heritage Sites – Hollókő: old village in its surroundings, Budapest: the Danube riversides... Tokaj – hillside. Fertő/Neusiedelsee cultural landscape, Pannonhalma Monastery and its natural environment – have drawn attention to the interrelations and interactions of built, man-made and natural environment, and contributed to the amendment of the legal framework.

The historic downtown of Eger, especially its part within walls is an attractive evidence, beautiful example of the fact that if man builds upon the natural endowments, he will create something sustainable and attractive. ●

43 It is strange that the historical studies mention the rampart as a city area of early development, which later became an outer wall (e.g. Berecz, op.cit), but when the city wall is discussed in detail the walls of the rampart are forgotten.

44 Many visitors do not understand how the Castle could be protected, as the hill is an elevation behind. The proposal quoted here was the part of the physical plans prepared in 1977-1981: Eger Master Plan (Mrs. Kálmán, Pirooska Ráduly) and City Centre Detailed Physical Plan (I.Körmendy). There were minor historic studies in 1984-1986, but no comprehensive research. László Fodor mentions it (1985), but only for the segments of a few streets.

45 39. § Öpar. Released: 2012. Act CXCI. of 2012. 17. §. In force: since 2013. I. 1.

46 The Act LXIV of 2001 on the protection of cultural heritage was amended several times: Act LXXXIX of 2005, Act CIX of 2006, Act LXXVII of 2011, Act CXCVI of 2011, Act CXCI of 2012, Act CCXVII of 2013, Act CCLII of 2013, and Act CVI of 2014. This last modifies so many paragraphs that it may have been more rational to issue a totally new Act. The revision of the protected element is now in course to reduce the stock under protection. The government directives have changes too. E.g. the directive 393/2012. (XII.20) on the rules relating to the protection of archaeological heritage and historic monuments in force since 1st January 2013 was amended nine times before March 2015, when the government directive 39/2015. (III.11) repealed it. Similar was the fate of the government directive 395/2012. (XII.20) on the impact assessment of heritage protection, which was amended four times in two years, until it was also repealed by the directive mentioned above.

47 This proposal was made by the author in the City Centre Detailed Physical Plan prepared in 1977-1981, and suggested the need of research of the city walls as well as reconstruction at some places (e.g. the eastern end of Szent Miklós út, near the stream). At that time the proposal incorporated in the plan was not given publicity, and the participants of the planning consultation did not think it important. The concept was: “let us not encumber the National Inspectorate of Monuments with even more duties.” The plan was made to the commission of the City Council of Eger at the Urban Planning Department of VÁTI. Planner: Imre Körmendy, associates: Mrs. Márta Korbonits, Mrs. Zsuzsa Sedlmayer. Ndrás Mezey, Erzsébet Magó.

